

Történeiszpályák

BEMUTATJUK BOGYAY TAMÁS MÜNCHENBEN ÉLŐ MAGYAR TÖRTÉNÉSZT

Bogyay Tamás neve jól ismert történész körökben. A külföldi történeti irodalmat rendszeresen figyelemmel kísérők publikációi sorával találkozhattak és találkozhatnak ma is különböző könyvkatalógusok és folyóiratok lapjain. Írásai fontos olvasmányok a középkort kutató történészek és művészettörténészek számára, ám hasznos lenne, ha életműve többek, elsősorban a fiatalabb nemzedék középkor iránt érdeklődő tagjai és a történelem szakos hallgatók előtt is ismertebbé válna. A külföldi magyar történeti kutatások megismerése szerencsésen gazdagíthatja látásmódunkat, jól illusztrálva a különböző problémák sokoldalú, olykor a szokásostól eltérő megközelítési lehetőségeit. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a külföldi szaktudomány előtt publikusabbak a nem hazai, magyar történelemmel foglalkozó kutatók művei, mint az itthoni történészeké; a magyar történelmet többnyire az ő munkáikból ismerik és ítélik meg. Ezért is szükség van nyitottságunkra a külföldön alkotó magyar tudósok munkássága iránt. A következőkben, folytatva az AETAS hagyományteremtő szándékkal indított sorozatát, Bogyay Tamást szeretnénk bemutatni. A vele készített rövid beszélgetés közzlése után vázlatos bibliográfiát adunk legfontosabb műveiből válogatva, végezetül az a tanulmánya következik, amelyet ő maga ajánlott a fiatal hazai történészek és a hallgatók figyelmébe.

AETAS /A/: Professzor Úr, mindenekelőtt szeretnénk egy rövid életrajzot kérni, valamit tanulmányairól, pályaválasztásának indíttatásáról hallani!

BOGYAY TAMÁS /B/: 1909-ben születtem Kőszegen. Nagykanizsán érettségiztem a piaristáknál. Mindjárt kezdetben nagyon furcsán alakult a pályám, s ez a jellegzetessége a későbbiekben is végigkísért. Olyan dolog ez, hogy más érdekli az embert, mint amit tanul, s megint mással kell foglalkoznia, mint amit tanult, vagy esetleg ami különösebben érdek-

li. Budapesten az Eötvös Kollégium tagjaként végeztem az egyetemet. Magyar-francia tanárszakos voltam, de gyermekkorom óta szívesen és jól rajzoltam, és érdekelt a történelem.

A történelmet azonban földrajzzal vagy latinnal kellett volna párosítanom. A földrajzhoz nem volt különösebb vonzalmam, a latintól pedig eléggé elriasztott a bátyám, aki klasszika-filológusként végzett ugyan-csak Budapesten. A magyar-francia mellé bármit választhattam harmadik szakként, így történelmi beütésem folytán a művészettörténetet vettem fel. Honnan ered a történelem iránti érdeklődésem? Hát ez elsősorban családi "terheltségemből" fakadt. Pauler Gyula volt a nagyapám, az ő könyvei között nőttem fel, s ez a környezet kezdettől fogva befolyásolta, vagy talán inkább meghatározta érdeklődésemet. Az egyetemen így két vágányon futottam. Csak részben, a művészettörténet révén foglalkoztam azzal, ami igazán érdekelt. Ez persze akkor az egész generációom problémája volt: másból kellett élnünk, más volt a kenyeret jelentő munka, mint ami érdekelt bennünket. Bele lehetett ebbe is szokni, és volt azért valami előnye is. Arra nevelt bennünket, hogy mindig készen álljunk a tanultak praktikus használatára.

A: Kiktől tanult a Professzor Úr, kinek volt a legmaradandóbb a hatása?

B: Két művészettörténész professzor között választhattam, Hekler Antal és Gerevich Tibor között. Heklert választottam. Ő ugyan rengeteget követelt, de nagykorúnak tekintette tanítványait. Lehetett vele vitatkozni. Nemcsak eltűrte ezt, de el is várta. Nagyon jól jellemzi őt minden tekintetben a disszertációm esete. A témához Horváth Jánostól kaptam az indíttatást. Ő vetette fel azt a kérdést, hogy milyen lehetett a középkorban költőnek lenni. Ebből kiindulva merült fel bennem a kérdés: Mit jelenthetett a középkorban művésznek lenni? Akkkoriban ez teljesen új és szokatlan gondolat volt. A német tudományosságban ugyan jelentkezett már a szociológiai szemléletmód, de inkább csak az irodalomtörténetben. Hekler nem volt elragadtatva, de elfogadta a témát. A dolgozatban azután név említése nélkül ellentmondtam egyik kedvelt tételének. Erre felszólított, hogy írjam ki a nevét, cáfoljam meg, mert a doktorátuson már nem mint tanár és tanítvány, hanem mint egyenrangú felek állunk egymással szemben. Ezért még ma is nagyon hálás vagyok neki. Sok barátomhoz és egy nagyon fontos tanulsághoz jutottam így: azokkal lehet a legjobb viszonyt kialakítani, akiknek nem egyezik a véleményünk. Ezt nevezhetjük termékeny ellentmondásnak.

A: Mi történt az egyetem elvégzése után?

B: Ösztöndíjként Berlinben és Rómában töltöttem egy-egy szemesztert. Először az 1933-as nyári szemeszterben a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjasa voltam, majd az 1933/34-es téli szemeszterben a római Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasaként dolgoztam. Ezt követően Hekler mellett lettem egyetemi gyakornok. 1935-ben kaptam fizetéses állást. Később 1940 és 45 között a Kultuszminisztérium tisztviselője voltam.

A: Mikor és milyen körülmények között került a Professzor Úr Nyugatra?

B: Még 45-ben a Kultuszminisztérium tisztviselőjeként kerültem ki a műkincstranszporttal Bajorországba. Ennek az egész ügynek nagyon érdekes a története. Szerencsére nyomtatásban is olvasható. Hahn Sándor volt a nyugatra vitt magyar javak visszaszerzésének kormánybiztosa. 1983-ban Amerikában jelent meg a könyve, "A Szent Korona útja és sorsa 1944-1978" címmel. Kár, hogy odahaza kevesen ismerik, mert sok megjelent hamis állítással szemben e könyv hitelesen számol be a műkincsek és visszaszerzésük történetéről. Külön fejezetet kapott benne a Szépművészeti Múzeum szállítmánya, amelyet én kísértem. Kicsit félrevezető a Szépművészeti Múzeum szállítmányaként beszélni róla, mert sok más dolog is volt benne, például a lefoglalt zsidó javakból is. Kétszer próbálkoztunk feleséggel hazatérni. A Szépművészeti Múzeum első szállítmányát egy amerikai szerelvényhez csatolták, erre civil nem szállhatott fel. A másik alkalom illetve lehetőség a kórházvonal volt, de erről is lemaradtam. Ugyanis Hahn Sándor visszatartott azzal, hogy szüksége van valakire, aki ért a műtárgyakhoz. Így ekkor nem sikerült visszatérnünk, 1948 után pedig különösebben nem is igyekeztünk.

A: Hogyan sikerült Németországban gyökeret eresztetni?

B: Amikor 1948 után Magyarországra szinte hermetikusan el volt zárva a Nyugattól, rájöttem, hogy itt is szükség van olyan emberekre, akik a magyar dolgokhoz értenek. Nem volt nehéz felújítani a régi kapcsolatokat és újakat szerezni. Sok szakterületen nem volt megfelelően képzett és jártas emberük. Hozzá tartozik ehhez, hogy itt a régiiek mellett egy merőben új tudós nemzedék jelentkezett ekkor. Elfogulatlanabbak, nyiltabbak, nem olyan egyoldalúak és vaskalaposak voltak mint sokan az előző nemzedékből.

A: Professzor Úr, mekkora törést okozott tudományos pályáján, hogy kiszakadt a magyar tudományos életből és egy új közegbe kellett beilleszkednie?

B: Az 1945 előtt megjelent frásaim ugyan lényegileg mind művészettörténetiek, de ezt nem nagyon szabad szűken értelmezni, hiszen mindig is törekedtem egyfajta komplexitásra. Ez nem csak abban merült ki, hogy alapos történelmi háttér nélkül nem szabad művészettörténetet csinálni. A művészettörténettől, pontosabban az építészettörténettől hasonlóképpen elválaszthatatlan az építéstechnika ismerete is. Nagyon sokat tanultam e tekintetben még otthon a műegyetemistáktól. Nagyon jó barátom volt Csemegi József a Műegyetemről, aki később igen jó nevet szerzett. Elkértem a jegyzeteit és nagyon sok hasznos dolgot tanultam meg belőlük.

A középkori műalkotásokat semmiképpen sem szabad önmagukban vizsgálni, úgy ahogy a moderneket. Mindig is az a feltevés vezetett, hogy a középkor nem ismerte a mai értelemben vett művészt, az egyéni alkotót. Minden műalkotás mögött valamilyen közösséget kell keresni. Ehhez azonban igen sokfelé kell kutatni. Jóval később tudtam meg, hogy a háború után Fülep Lajos a disszertációját úgy szólván kötelező olvasmánnyá tette. Először a disszertációmban merült fel a hagyományostól eltérő komplexebb művészettörténeti kutatás szükségessége a középkori műalkotások esetében. Ebbe, mint mondtam, éppúgy beletartozott a történelmi háttér, mint az építéstechnika. Ezek az ismeretek pedig konvertálhatók. Ezért nem is volt nehéz Németországban új munkaterületre, speciálisan a magyar történelemre is kiterjeszkednem. Mindig is vonzott ez a terület.

A: Milyenek voltak a kutatási feltételek, hogyan sikerült könyvekhez és forrásokhoz jutni?

B: 1952 óta élek Münchenben, ahol igazán kedvezőek a kutatási feltételek. 1962-ben létesült a Magyar Intézet, amelynek 1968-ig voltam a vezetője. A bajor állami könyvtár nagyon jó, magyar anyaghoz is hozzá lehet jutni. Művészeti és régészeti anyagot elég szépen gyűjtene az egyetemen is. Joachim Wemer, aki pár éve emeritált, például hun és avar szakértő és sokszor megfordul Magyarországon. Jól ismeri a magyar anyagot is, intézetében a magyar régészeti anyag elég jól hozzáférhető. Persze kezdetben azért több nehézségem is volt, különösen a források terén. De ezen is lehetett segíteni. Szűkebb pátriám Zala. Mindig nagyon érdekelt Zalavár, s működött ben-

nem egy kis ellentmondási viszketegség is, mert nem tudtam mindent elfogadni, amit a háború utáni zalavári ásatásokról otthon leírtak. Éreztem, hogy a történelmi forrásmagyarázattal baj van. Mivel a legfontosabb forrást Szlovéniában publikálták, úgy segítettem magamon, hogy megtanultam szlovénul. Nem volt nehéz kapcsolatokat találnom az ottani tudományossághoz, hiszen közös hazája volt az a vidék is. Ahogy a szlovén műemléki hivatal vezetője megtanult magyarul, úgy tanultam meg én szlovénul. Mindez azért is jelentős számomra, mert ezzel nyíltak meg előttem a szláv nyelvek. Zalavár máig is kedves témám. Összességében azt kell mondanom, hogy alapvetően nem változott meg munkásságom, inkább csak kibővült a koraközépkorral. A megváltozott feltételek között kellett meglévő ismereteimet felhasználnom, illetve bővítenem. Például egyszer Szombathelyen a kőtárban rábukkantam egy bizánci jellegű márványlapra, amiről kiderült, hogy valószínűleg Zalavárról került oda. Már odahaza vonzott a bizantinológia és a bizánci-magyar kapcsolatok története, de nem mélyedtem akkor el benne. De Zalaváron előkerültek olyan kövek is, amelyek feltételezésem szerint IX. századi Karoling eredetűek. Amikor kikerültem Bajorországba, nekiláttam feldolgozni itt a rokon jellegű köveket. Egyre inkább elmélyedtem így a zalavári kövek kapcsán a IX. század tanulmányozásában. Egy otthonról hozott probléma tehát egészen messzehatóan befolyásolta kutatási pályámat. Nincs olyan magyar probléma, ami ne függene össze a Magyarországon kívüli dolgokkal. Ráadásul az is kiderült, hogy amikor Bajorországba kerültem, a IX. század területén szinte nem is volt szakember. Ezekre a kutatásokra pedig itt is szükség volt, így könnyebben tudtam kapcsolatokat kialakítani az itteni tudománnyal.

- A: Milyenek a Professzor Úr kapcsolatai a magyar történelmi kutatással?
- B: Eleinte minden kapcsolat, még a személyesek is megszakadtak. Csak a politikai viszonyok normalizálódásával javultak meg ezek a kapcsolatok. Miután a postai viszonyok javultak, már rendszeresen kaphattam és küldhettem leveleket, könyveket. Ma már egészen mások a viszonyok. Nagyon jók a kapcsolataim a Lexikon des Mittelalters szerkesztőségével, könnyen tudok ajánlani nekik magyarokat egyes szócikkek megírásához. Igen későn, csak 1985-ben jutottam először haza akadémiai meghívásra. Igaz, már korábban, 1981-ben meghívtak a

Koronázási jelvények konferenciájára, de sajnos késve kaptam vizumot. Most már könnyen és hosszabb időre is haza tudtam menni. Tartottam már előadást is otthon, úgyhogy valóban nagyon sokat javultak a magyar tudományossággal való kapcsolataim.

A: Kérjük, mutassa be a Magyar Intézetet és az ott folyó munkát, milyen koncepció, hívta életre, melyek a közel 25 éves Intézet fő kutatási területei, milyenek a személyi feltételek, az utánpótlás és hol publikálják eredményeiket?

B: Nehéz ilyen összetett kérdésre röviden válaszolni. Kezdjük a koncepcióval. Azt hiszem, ez csak lassanként érlelődött meg.

Tudtommal 1957-ben merült föl a Nyugat-Németországban élő magyar értelmiségiek körében egy Magyar Intézet létesítésének gondolata. 1960 novemberében jött el hozzám a kulturális közösségi élet egyik fáradhatatlan szervezője a kérdéssel, hogy vállalnám-e a szellemi vezetést. Az anyagiakra megvan a kilátás. Azzal, hogy hozzám fordultak, már eldöntötték, hogy nem politikai jellegű intézményt és munkát akarnak. Vállaltam, persze "tiszteletbeli" alapon, mert hát az Intézetnek ma sincs olyan embere, aki abból élne. Én elég jól ismertem a két világháború között Berlinben kitűnően működő Ungarisches Institut munkáját, eredményeit, szerintem ennek a helyét kellett betöltenünk. Főként azután, hogy a berlini Intézet egykori igazgatójának, Farkas Gyulának a halálával a nyugatnémet egyetemeken nem akadt képviselője a magyar tudománynak. Az anyagi fedezetet a bonni kormány menekültügyi minisztériumának /Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte/ szubvenciója jelentette. Én azonban meg voltam győződve - és ezt rögtön meg is mondtam - , hogy az intézménynek csak akkor lesz jövője, ha át tudjuk vinni német vonalra, azaz beintegráljuk a német tudományos élet szervezetébe. A jogilag 1962. december 12-én megalapított intézetet öt évig, 1968 március végéig vezettem. Önkéntes szakemberek segítségével amolyan tudományos információs központtá fejlesztettük, Folytattuk a nyugati magyar nyelvű sajtó /lapok, folyóiratok/ Pálutkás László firenzei professzor által megkezdett gyűjtését. Ez a munka ma is folyik és a Széchényi Könyvtár nem egy hiányát a tőlünk kapott duplumokkal pótolta. Mivel helyünk elég bőven volt, kapott egy szobát nálunk a Bécsben székelő Magyar Egyházzociológiai Intézet müncheni fiókjá is, ennek vezetője, Morel Gyula, aki jelenleg az innsbrucki egyetem szociológia professzora, egy szociológiai

munkacsoportot is alakított, amely egész sor hektografált füzetet adott ki magyar társadalmi és demográfiai problémákról. 1964-ben indult meg a *Studia Hungarica* sorozat, amelyben eddig 33 kötet jelent meg, elsősorban történelmi tárgyúak, de képviselve van a néprajz és művészettörténet is. Akkori fiatal szerzőink közül nem egy ma már egyetemi katedrán van, mint pl. Balla Bálint, Brunner György, Gaál Károly.

A *Studia Hungarica*ról még annyit, hogy számos disszertáció jelent meg a sorozatban nemcsak az NSZK-ból, hanem Svájc-ból is, sőt egy izraeli is van, valamennyi persze magyar illetve magyarországi vonatkozású.

A német tudományos integrálás irányába fontos lépés volt az, hogy 1968-ban Georg Stadtmüller, a müncheni egyetem kelet- és délkelet-európai történelmi tanszékének a vezetője vette át az igazgatást. Ő költöztette át az Intézetet jelenlegi helyére az egyetem közelébe és megindította az *Ungarn-Jahrbuch*-ot, az Intézet évkönyvét, amelyből a 14., 1986-os kötet most jelenik meg. Időközben megszűnt a bonni úgynevezett "Vertriebenenministerium" is és Prf. Stadtmüllernek sikerült a bajor kultuszminisztériumnál biztosítani az anyagi létalapot. 1979-ben átadta az igazgatóságot egyik tanítványának, Horst Glassl professzornak, így a Magyar Intézet most is mintegy perszonalunióban van az egyetemmel, anélkül, hogy beletartozna szervezetébe. Míg a vezetőség mintegy "tiszteltetbeli", az egyéb munkákat ösztöndíjasok végzik. Persze ez nem ideális állapot, de eddig még mindig sikerült átvergődni a nehézségeken.

Végül hadd említsem meg a tudományos konferenciákat, amelyeknek színtere a Siemens alapítvány nymphenburgi háza szokott lenni. Az előadásokat az *Ungarn-Jahrbuch* közli. Az évkönyvben különben, mint akárki láthatja, hazai magyar szerzők is szerepelnek, mint ahogy az Intézet kapcsolatban van több magyar akadémiai intézettel és egyetemi tanszékkel is. És természetesen, hogy szívesen segít mindenkinek, akár honnan is jön, aki a magyarság és Magyarország iránt érdeklődik.

A: Mivel foglalkozik az utóbbi időben, milyen témákban várhatók a közeljövőben publikációi?

B: Az utóbbi időben megint vissza kellett térnem a karoling korhoz.

Tavaly szeptemberben a Salzburgban tartott Szent Metód szümpozion keretében referáltam a salzburgi misszióról Pannóniában a régészet és a névtudomány szempontjából. Ez a *Mitteilungen der Salzburger*

Landeskunde 1986-os 126-dik kötetében jelenik meg. Sajnos, kénytelen voltam perbe szállni az új Magyarország története I. kötetének idevágó részével. A müncheni bizánci művészettörténész, Claus Wessel 70. születésnapjára készülõ emlékkönyvnek leadtam egy cikket a Deesis problémáról, benne az esztergomi vármúzeum szép, de nagyon töredékes márvány berakásos timpanonja ikonográfiájáról. Épp most kell írásba foglalnom a vetített képes referátumot, amelyet áprilisban a regensburgi és passai egyetem által rendezett német-magyar történész találkozón tartottam. A program címe: "A bajor-magyar kapcsolatok ezer éve" volt, a nekem kiosztott téma: "Bajorország és Magyarország művészete a középkorban". A legnagyobb munka, ami most rám vár: tető alá hozni a gráci Styria kiadó "Unsere Geschichtsschreiber" című, az én szerkesztésében megjelenő sorozatának negyedik kötetét, Anonymus és Kézai német nyelvű kiadását. A szövegfordítások és nyelvészeti magyarázatok már régen készen állnak, most nekem kell megírni a bevezetéseket és a nem magyar közönségnek szóló magyarázatokat. Az anyag már össze van gyűjtve, de bizony kemény munka lesz.

A: Professzor Úr, köszönjük, hogy vállalkozott a beszélgetésre, nagyon jó egészséget és további alkotókedvet kívánunk.

A beszélgetést készítette

ALMÁSI TIBOR

BOGYAY TAMÁS MUNKÁINAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Magyar nyelven:

- A művész a korai középkorban Budapest 1932.
- A kapornaki egykori bencés apátság XII. századi bazilikája. Történetfrás II. 1938.
- A kallósi kerek templom. Dunántúli Szemle VII. 1940.
- Isten Báránya, Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához. Regnum 1940-1941.
- Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Regnum 1942-1943. Szekfű Gyula Emlékkönyv.
- Tíz év középkori ásatásaink művészettörténeti eredményei. Századok 1944.
- A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna. Szombathely 1944.
- Szent István koporsója. Katolikus Szemle /Róma/ 1971.
- Újabb Szent István-kutatások. Katolikus Szemle /Róma/ 1971.
- Stephanus rex. Wien - München 1976.
- A magyarság mint "Nyugat védőbástyája". Egy eszme történeti folytonossága. Katolikus Szemle /Róma/ 1986./2.

Német nyelven:

- Normannische Invasion - Wiener Bauhütte - Ungarische Romantik. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie II. Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter, Baden-Baden 1953.
- Mosapurc und Zalavár, Eine Auswertung der Archäologischen Funde und schriftlichen Quellen. Südost-Forschungen XIV, 1955.
- Lechfeld, Ende und Anfang. München 1955.
- Zum Problem der Flechtwerksteine. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie III. Karolingische und ottonische Kunst. Werden-Wesen-Wirkung, Wiesbaden 1957.
- Der Löwe mit der Kreuz. Das Tympanon von Domanjšovci /Domonkosfa/ und verwandte Denkmäler. Zbornik za umetnostno zgodovina V/VI, 1959. Stelè Emlékkönyv.

- Die Kirchenorte der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Methoden und Möglichkeiten ihrer Lokalisierung. *Südost-Forschungen* XIX. 1960.
- Studien zu Jean-Autoine Houdons Werk in Deutschland. *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 27. 1964.
- Grundzüge der Geschichte Ungarns. Darmstadt 1967. 3. jav. és bőv. kiadás 1977.
- *Deesis* und Eschatologie. *Polichordia*. Festschrift Franz Dölger II. Amsterdam 1967.
- Über den Stuhlweißenburger Sarkophag des hl. Stephan. *Ungarn-Jahrbuch* 4. 1972.
- *Stephanus rex*. Versuch einer Biographie. Wien 1975.
- Adalbert von Prag und die Ungarn - ein Problem der Quelleninterpretation. *Ungarn-Jahrbuch* 7. 1977.
- Ungarns heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. *Ungarn-Jahrbuch* 9. 1978.
- Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone. *Insignia Regni Hungariae*. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarns. Budapest 1983.

Francia nyelven:

- Nouveaux documents relatifs aux rapports de cour de Gotha avec les artistes français I-II. *Bulletin de la Société de l'Art français* 1933, 1935.
- Houdon à Weimar. *Gazette des Beaux-Arts* 1935.
- L'iconographie de la "Porta Speciosa" d'Esztergom et ses sources d'inspiration. *Revue des Études Byzantines* VIII. 1950.
- L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. *Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady*. Modena 1966.

Szlóvén nyelven:

- Donatorska slika iz 1383 v Turnišču II. Koga kažejo podobe donatorjev na turniški sliki? *Zbornik za umetnostno zgodovino* N.v. I. 1951.
- Izkopavanja v Zalaváru in njihova zgodovinska razlaga. *Zbornik za umetnostno zgodovino* N.v. II. 1952.

Bogyay Tamás tudományos munkásságának bibliográfiáját és az életrajzi adatokat 1979-ig közölte az

- Ungarn-Jahrbuch. Ungarisches Institut München 10. /1979/
6-10. old.

1970-1980 között megjelent dolgozatok bibliográfiája megtalálható:

- Südost-Forschungen Bd. XI. 1981. 288-289. old.

Kiegészítésül közöljük a Bogyay Tamás 1980 után megjelent cikkeinek és recenzióinak jegyzékét.

1980 után megjelent cikkek

7 tétel a marburgi Szent Erzsébet kiállítás katalógusában: Sankt Elisabeth - Fürstin - Dienerin - Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Hrsg. v.d. Philipp-Universität Marburg in Verbindung mit dem Hessischen Landesamt für geschichtliche Landeskunde. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen 1981. Nr.2. Die ungarischen Verfharen der hl. Elisabeth. Nr.3. Die Krönung König Andreas' II. Nr.4. Siegel König Andreas' II. Nr.6. Burg und Burgkapelle von Esztergom. 7. Burg Sáropatak. Nr.14. Burg Pressburg. Nr.15. Urkunde König Bélas Nemzetterentő eszme - politikai propagandafegyver - történelem? /A dákoromán elméletéről/ Új Látóhatár XXXII. 1981. 159-175. /Először megjelent a Magyar Mérés III. kötetében 1980-ban/ SMIKK Zürich/.

Néhány gondolat a középkor megértéséről. Szolgálat /Klagenfurt/ 51. szám, 1981 Kisboldogaszony. 32-36.

Über die Forschungsgeschichte der heiligen Krone Insignia regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Budapest Magyar Nemzeti Múzeum 1983, 65-89.

A szentkorona mint a magyar történelem forrása és szereplője. Gesta Hungarorum I. SMIKK Zürich 1984. 88-104. Ugyanez megjelent kiegészítő utóirattal a "Nyugati magyar esszéírók antológiája" c. kötetben /Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1986. 35-54/.

A magyarság mint "Nyugat védőbástyája". Katolikus Szemle XXXVIII. 1986. 101-114.

Hosszabb recenziók:

Wagner, Ernst: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch von Siebenbürgen. Köln-Wien 1977. Ungarn-Jahrbuch 11, 1980-81, 201-203.

Birnbaum, Marianna D.: Janus Pannonius - Poet and Politician. Zagreb 1981. Südost-Forschungen 41, 1982. 411-413.

- Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Katalog Wien 1982. Südost-Forschungen 42, 1983. 380-383.
- Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig. I-IV. Budapest 1980-1983. Südost-Forschungen 43, 1984. 395-398.
- Prokopp, Mária: Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary. Budapest 1983. Südost-Forschungen 43. 430-432.
- Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Varantanorum*. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Katalanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. Südost-Forschungen 41, 1982. 365-368.
- Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541. Ausstellung auf der Schallaburg/NÖ. 1982. Kunstchronik 36, 1983. 98-101.
- Bartha Antal - Czeglédy Károly - Róna-Tas András: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest 1977. - Fodor István: Altungarn, Bulgarentürken und Ostslawen in Südrussland. Szeged 1977. Ungarn-Jahrbuch 12, 1982-1983. 256-260.
- Marosi, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom und die Kunst des 12-13. Jahrhunderts. Budapest 1984. Kunstchronik 38, 1985. 28-35, 4 képpel. - Südost-Forschungen 44, 1985. 327-332.
- Society in Change. Studies in Honour of Béla Király. New York 1983. Új Látóhatár 36, 1985. 112-115.
- Horedt, Kurt: Moresti. Band 2. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. Bonn 1984. Südost-Forschungen 44, 1985. 396-398.